

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

GIJS VAN OENEN

VOLK, POLITIEK EN FILOSOFIE

KLEINE POGING HET POLITIEKE HEDEN TE BEGRIJPEN

Krisis, 2010, Issue 2

www.krisis.eu

Zoals al vaker gezegd: Wilders is niet het punt. Wilders is een symptoom, zoals ook Fortuyn dat was – en zoals Verdonk het probeerde te zijn. Een symptoom van de wijze waarop het volk zich manifesteert in de politiek, als politieke actor. Die geschiedenis begint bij de Franse Revolutie, waar de gewone man opeens op het toneel verschijnt – zowel het politieke toneel, waar het volk de hoofdrol vertolkt in het zelfgestichte Théâtre de la Bastille, als het ‘echte’ toneel, waar opeens de dienstknecht Figaro de hoofdpersoon is in Mozarts *Nozze*, in plaats van zijn baas, graaf Almaviva. Het is een lange geschiedenis, waarvan de negentiende-eeuwse revoluties, de ‘opstand der horden’ ofwel de opkomst van het proletariaat, de Oktoberrevolutie, de Nederlandse pacificatie, de verzuiling en de emancipatiebeweging van de jaren zestig allemaal deel uitmaken.

De beste typering van het – voorlopige – einde van die geschiedenis is wat toenmalig president Bill Clinton zei over de uitslag van de beruchte presidentsverkiezingen van november 2000: ‘Het Amerikaanse volk heeft gesproken, maar het is onduidelijk wat het zei.’ In die situatie zit Nederland nu ook. Je zou bijna zeggen: hoe luider het volk spreekt, hoe onduidelijker is wat het te zeggen heeft. Van deze lange geschiedenis kan

ik hier alleen de recente episoden, in grove lijnen, reconstrueren: een politieke geschiedenis en een geschiedenis van het politieke denken, in hun onderlinge samenhang, uitmondend in de vraag naar het populisme en de ambigue regeerambities van de PVV, Geert Wilders’ éénmanspartij met massa-aanhang.

In de jaren zeventig worden dan eindelijk de beloften van de verlichting waargemaakt. Kant had mooi en terecht gezegd dat een ieder de moed behoort te hebben voor zichzelf te denken, maar de economische, sociale en culturele condities die dit in brede kring mogelijk maken worden pas in dit tijdperk gerealiseerd. Participatie, inspraak en democratisering worden van uitzondering tot regel. Uitsluiting is slecht. ‘Iedere arbeider een autootje’, beloofde Joop den Uyl, en zijn directeur gevangeniswezen stelde de definitieve sluiting van alle gevangenissen in het vooruitzicht – abolitionisme! Weg met de onderdrukking en marginalisering door het strafrecht, of door wat voor onderdrukkend systeem dan ook. De overheid is er niet meer om de burger te vertellen wat goed voor hem is, maar om hem te ondersteunen in zijn kantiaanse streven om zelfstandigheid te bereiken. Volgens progressief recept gebeurt dit door de uitbouw van een verzorgingsstaat, die iedereen in staat moet stellen zich te ontplooiën in de richting die hij of zij zelf wenst. Het enige waarin de overheid nog paternalistisch is, is haar missie om de burger te laten begrijpen dat het paternalisme slecht voor hem is. Zo gezegd, zo gedaan, en via onder meer de emancipatoire institutie van de andragologie – eigenlijk de leer van de nieuwe, geëmancipeerde mens – wordt de burger geleerd zich te gaan verzetten tegen de instituties, ook en misschien wel vooral tegen die emancipatoire instituties zelf.

De politieke filosofie articuleert en bevestigt deze ambities, langs verschillende en ook niet geheel compatibele wegen. Het meest radicale geluid komt gek genoeg uit de Verenigde Staten. John Rawls verkondigt het probleemloze samengaan van kapitalisme en sociaaldemocratie. De hele marxistische vraag naar de productieverhoudingen wordt op z’n Amerikaans geëcarteerd – we hoeven ons alleen nog maar zorgen te maken over verdelingsvraagstukken, tenminste zolang we dat zo doen dat het grootste deel van de koek ook naar de meest productieven gaat, anders zouden die, door ressentiment gedreven, weleens kunnen stoppen met productief

zijn. De kritische theorie van Habermas probeert hertegenover nog aan een alomvattende maatschappijanalyse vast te houden, waarin naast kritiek op de kapitalistische maatschappijorganisatie ook nog emancipatoire perspectieven geopend blijven. Foucault betoogt dat dit eigenlijk twee kanten van dezelfde medaille zijn: de emancipatie disciplineert ons niet minder dan het kapitalisme en zijn hervormers dat doen.

In de jaren tachtig blijken de burgers snelle leerlingen van de andragologische les – een les waarin natuurlijk ook veel Foucault verwerkt zat. Mondig burgerschap betekent verzet tegen instituties, die immers macht over ons uitoefenen, zelfs en dus misschien vooral (Foucault) wanneer ze ons willen emanciperen. Met andere woorden, mondige burgers zijn liberale burgers, die zichzelf beter dan enige institutie in staat achten hun eigen levensplan te formuleren (even in rawlsiaanse terminologie). Het rechtendiscours daalt goed in de maatschappij in, zowel bij rechts als bij links, bijvoorbeeld bij krakers die woonrechten claimen (maar gek genoeg tegelijk eigendomsrechten afwijzen). De verzorgingsstaat komt, onder druk van bezuinigingen, ter discussie. Links komt in de verdediging, en uit zich vooral via verzet, tegen niet alleen huisjesmelkers, maar ook kruisraketten, kerncentrales, en niet te vergeten racisme en fascisme. De verdere linkse maatschappelijke agenda wordt voortaan primair uitgevent via ‘nieuwe sociale bewegingen’, die dus geen omvattend politiek programma meer hebben maar strijd voeren voor één issue. *Just what the doctor ordered* voor de geëmancipeerde of emanciperende burger, die zich daarbij aan kan sluiten of juist weer kan vertrekken naar individuele keuze, in plaats van zich te vermoeien met vervelende collectieve compromissen in het partijensysteem. Links heeft het steeds lastiger met bedenken wat nog links is, of beter gezegd: kunnen we nou onze hervormingen het beste via de overheid of via de markt realiseren? De tijd dat een linkse macher als Jan Schaefer gewoon de Amsterdamse binnenstad kon volbouwen met socialehuurwoningen is niet meer. Of beter gezegd, de zekerheid dat zulke macherei simpelweg links genoemd kan worden, en aan de overheid moet worden toevertrouwd, is aan het verdwijnen.

Iets dergelijks zien we in de politieke filosofie. Ook daar geen linkse machers meer, maar in plaats daarvan een scheiding der geesten, gek genoeg wellicht vooral tot stand gebracht door het slagen van het eman-

cipatoire project van debat en dialoog. Over alles moest vanaf eind jaren zeventig debat worden gevoerd; over alle kwesties waarbij men mogelijk-kerwijs betrokken zou kunnen zijn, moest men kunnen meepraten – iets waarover Rawls en Habermas het eens waren. Niet toevallig legt de politieke filosofie zich nu niet meer toe op doelen, maar op het spreken daarover. In plaats van op substantiële opvattingen over waar de debatten over gaan, of zouden moeten gaan, richt zij zich op de vraag of spreektijd en spreekvermogen in de debatten wel juist en rechtvaardig worden verdeeld. Logisch, want de geëmancipeerde burger kunnen we niets meer inhoudelijk voorschrijven.

Maar net zoals eerder al fluks het wantrouwen was gerezen tegen emanciperende instituties, zo rijst dat nu tegen ‘autoriteiten’ – lees Habermas cum suis – die zich aanmatigen te bepalen wat de voorwaarden voor een rationele discussie moeten zijn. Wat denken zij wel! Dat is pas echte machtsuitoefening – aldus Foucault. Bij hem voegen zich de deconstructiefilosofen, niet zelden gewezen marxisten, die betogen dat grote hervormingsprojecten als die van Habermas en Rawls gebaseerd zijn op essentialistische vooronderstellingen, of anders gezegd worden gedreven door onbereflecteerd oorsprongsgeweld. Is het geweld van de klassenstrijd dus primair het geweld inherent aan waarheidsclaims? Over deze vraag voltrekt zich een scheiding der geesten.

In de jaren negentig zien we de ontaarding van de geslaagde emancipatie. Paars doet zijn intrede, als teken dat de ideologische veren nu toch werkelijk zijn afgeschud. Wim Kok zei het inderdaad niet met spijt, maar juist als geruststelling voor zijn achterban – die daarmee per definitie zijn achterban niet meer was. Het emancipatoire project van de verlichting is uitgemond in neoliberal individualisme. De overheid wordt gewantrouwd en ‘op afstand gezet’. Haar taken worden ‘uitbesteed’ aan verzelfstandigde of zelfs private organen – die kunnen het immers allemaal beter! Vergeten wordt dat een overheid die zelf te kennen geeft dat de meeste van haar taken door anderen beter worden gedaan – zelfs al zou dat nog waar zijn ook! – haar gezag wel moet verliezen. Of misschien wordt dat door rechts niet vergeten, maar juist gevoeglijk omarmd. Door liberaal rechts vanuit filosofische principes, door onprincipieel rechts omdat die gewoon een hekel hebben aan de overheid, aan ‘Den Haag’ en

aan 'links', drie termen die naar hun overtuiging voor hetzelfde staan. Voeg er ook nog maar 'de cultuur' en 'de media' aan toe. De absurde notie dat bijvoorbeeld het NOS-journaal 'links' is, en dat dat heel erg is, begint ingang te vinden – ook bij het NOS-journaal zelf.

Meer in het algemeen gaan allerlei instituties worden gepercipieerd als erfenis van een links tijdperk, een tijdperk waarin individuen niet gewoon hun gang mochten gaan en niet gewoon mochten zeggen wat ze wilden. Vreemd natuurlijk, want dit tijdperk was niet zozeer 'links' als wel emancipatoir: het moedigde ons juist aan om zelf te denken, en te zeggen wat we dachten. Wat rechts pijn deed, was dan ook niet zozeer dat men niet mocht zeggen wat men wilde, maar dat men daarvoor redenen moest kunnen geven en verantwoordelijkheid moest nemen. Rechts wil van die emancipatoire dwang bevrijd worden. Links trouwens misschien ook wel, maar dat geneert zich nog voor dit gevoel.

De politieke filosofie raakt langs nieuwe lijnen verdeeld. Een deel ervan academiseert, en blijft gewoon doorvariëren op het thema van de distributieve rechtvaardigheid, alsof er nog een overheid zou bestaan die zulke herverdeling tot stand zou kunnen en willen brengen, en een bevolking die daarvoor enthousiasme zou kunnen en willen opbrengen. Een ander deel richt zich op burgerschap – de min of meer progressief-academische uitdrukking van de politieke nadruk op liberaal individualisme en eigen verantwoordelijkheid. Weer een ander deel radicaliseert de taalfilosofische analyses van 'macht', en komt zo tot een herwaardering van theologie en metafysica, met een eindeloze reeks variaties op het thema van de onbegrepen en ongrijpbare verschillen die taalgebruik mogelijk maken. De greep op de maatschappelijke ontwikkeling raken ze in meerdere of mindere mate alle drie kwijt; geen wonder ook in tijden van depolitiserende individualisering en globalisering. De zelfstandige burger is nu definitief de hoofdrol toebedacht, maar een script kan en mag er voor hem niet meer worden geschreven. Dus wat heeft hij eigenlijk te zeggen?

Dat weet die burger, aan het begin van het nieuwe millennium, inderdaad niet zo goed. Nu hij eindelijk mag zeggen wat hij wil en wat hij denkt, blijkt dat hij op eigen kracht niet veel heeft te melden. Hij heeft een

welverend privéleven, maar juist daardoor ziet hij dit in toenemende mate bedreigd door wat hij ziet als het falen van politieke en maatschappelijke instituties, maar wat eigenlijk eerder een logisch gevolg is van zijn eigen liberaal-individualistische keuze voor *private wealth, public poverty*. Burgers worden zo steeds meer bevestigd in hun idee-fixe dat zijzelf het goed doen en beter weten, en dat collectiviteiten als de politiek vooral falen en tekortschieten. Daarbij komen nieuwe (of nieuw relevante) maatschappelijke issues als multiculturalisme, terreur, globalisering en milieu, allemaal zaken waarop moeilijk greep is te krijgen. Volgens de liberale ideologie is het natuurlijk eigenlijk juist goed dat de overheid zo'n greep niet heeft. Maar hier zien we de grenzen (of gewoon de onzin) van die ideologie: de mondige burgers voelen zich bedreigd en verwachten wel degelijk van de overheid dat zij die greep wél heeft. Die overheid had weliswaar geen macht of mandaat meer, maar had 'toezicht' moeten houden, zoals het nu heet. Op financiële markten, olieputten, mishandelde kinderen, de immigratie, de veiligheid, de woningcorporaties, het onderwijs, ja op wat niet. Eigenlijk alles wat vroeger inderdaad onder overheid en politiek viel, maar inmiddels was uitbesteed en aan zichzelf of de markt was overgelaten.

Dat is allemaal al lastig genoeg, maar het meest lastige is nog dat het eigenlijk allemaal het gevolg is van het geloof van de burger in zijn eigen emancipatie. Die overheid, die hadden we niet meer nodig. We weten zelf wel hoe we ons leven moeten inrichten. Politici moeten naar ons luisteren, in plaats van omgekeerd – ook een boodschap die tot bijna in het absurde door politici serieus is genomen, vooral door de traditionele politici die zich bedreigd zagen door de opkomende populistten. Maar nu zijn we emancipatiemoe; we lijden aan emancipatoire (of 'interactieve') metaalmoetheid. Nu we alles zelf mogen weten, realiseren we ons dat we dat eigenlijk niet willen, omdat het een hele zware last is. We beginnen te begrijpen dat het vermeende onvermogen van overheid en politiek ook ons eigen onvermogen is.

De 'kloof' tussen burger en politiek is dan ook niet te groot, maar juist te klein. Die kloof is door de geslaagde emancipatie uit de wereld geholpen. De politiek is geen voogd meer; zij weet het niet beter dan wij. Zij luistert voortdurend naar ons. Alles wat wij maar willen, wordt in politiek beleid

omgezet. En toch zijn de problemen nog lang niet de wereld uit! Om wanhopig van te worden.

We beginnen ons te realiseren dat we eigenlijk blij waren dat er een instantie was – de overheid dus – die de zorg voor de samenleving op zich nam. Maar het lukt ons niet meer om zulk gezag weer te accepteren, om een dubbelzinnige reden: we laten niemand meer ons vertellen hoe wij ons leven moeten leiden ('Inenting? Wat denkt die overheid wel?'), maar tegelijk realiseren we ons dat het gezag van de overheid eigenlijk ons eigen gezag is. Die ambigue combinatie frustrereert ons en we weten ons met die frustratie geen weg. De enigen die daar wel een weg voor lijken te weten zijn de populistten: Fortuyn, Verdonk (misschien), Wilders. In plaats van deze dubbelzinnigheid te ontkennen, affirmeren zij haar, of radicaliseren deze zelfs. De populistische leider is tegelijkertijd de vertegenwoordiger van de volkswil en een representant van een nieuwe, autoritaire vorm van gezag. Hij of zij weet wat het volk wil, terwijl het volk dat zelf juist niet weet.

De politieke filosofie moet nu kleur bekennen. Houdt zij vast aan 'oude vormen en gedachten' – dat wil zeggen aan partijen, aan representatie en aan dialoog – of affirmeert zij deze nieuwe situatie? Zulke affirmatie vinden we bijvoorbeeld bij Hardt en Negri, Rancière en Laclau. Bij alle drie impliceert deze affirmatie dat het volk inderdaad 'niets te zeggen heeft'; de verschillen zitten vooral in de conclusies over nieuw gezag. Bij Hardt en Negri is het volk vooral 'tegen'; het vindt zich in spontaan verzet tegen 'de macht'. Het enige dat ik daaraan toe wil voegen is wat ik hierboven zei: die macht is voor een belangrijk deel hun eigen macht, en dat maakt het zo frustrerend. Rancière stelt dat 'het volk spreekt' op het moment dat het met succes het bestaande systeem aanvecht. Hij laat wijselijk in het midden wat het volk dan te zeggen heeft – of beter: zou kunnen hebben – en verschuilt zich achter de anarchistische stelling dat niemand wezenlijk minder te melden heeft dan een ander. De vraag naar gezag laat hij daarmee liggen. Laclau ten slotte erkent ronduit het populisme als de nieuwe vorm van politiek. Populisten zijn eigenlijk degenen die het beste hebben begrepen, en geaccepteerd, dat *empty signifiers* – de noemer waaronder de massa kan worden gemobiliseerd – inderdaad leeg zijn. 'So what?', zegt de populist. Of eigenlijk zelfs: 'Des te beter!' 'Gedooogsteun' is daarom zijn

favoriete genre. Wat er gedooogd wordt, maakt hem – zijn ronkende retorica ten spijt – niet wezenlijk uit: hij kan nu blijven claimen de volkswil te vertegenwoordigen, zonder dat hij die werkelijk in bestuurlijke daden en politieke verantwoordelijkheid hoeft te vertalen.

De 'gedooogsteun' van de PVV is een parodieus antwoord op de serieuze vraag naar de aard van nieuw gezag, in een tijdperk dat oud gezag niet meer aanvaard wordt, om de paradoxale reden dat het in wezen ons eigen gezag is, het gezag van moderne mondige mensen die het allemaal zelf mogen weten en zelf mogen zeggen. Stemmers op lijsten (dus geen partijen) van die als Fortuyn en Wilders proberen te doen alsof 'Den Haag' nog een 'heteronoom' gezag vertegenwoordigt, waaraan men de eigen onvrede met de samenleving kan verwijten. Over alles waarvan men een afkeer heeft – buitenlanders, islamieten, ontwikkelingssamenwerking, kunst – maar zich door geweten of 'linkse kerk' moreel gechanteerd voelt, kan men dan met min of meer liberale, en dus respectabele, ergernis eisen dat in ieder geval 'de stáát het niet mag subsidiëren!'.

De principiële keuze voor linkse politieke filosofie is of zij zich primair wil (blijven) engageren met het ongrijpbare 'volk'. Het filosofische spel zal zij hier van de populist winnen, maar het politieke spel zal zij verliezen. Het alternatief is om zich (weer) te richten op representatie en gezag – dat wil zeggen de andere zijde van de gedachte dat het volk alleen bestaat als (rest)product van representatie. Daar zit wel meer politiek perspectief in.

Gijs van Oenen is universitair docent aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Erasmus Universiteit Rotterdam en lid van de redactie van *Krisis*.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.